

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ ТА ПРАКТИЧНА ПОТРЕБА

JUSTICE AS A PRINCIPLE OF CIVIL JUDICIAL PROCEDURE: THEORETICAL VIEWS AND PRACTICAL NEED

Курило М.П., д.ю.н., професор, Заслужений юрист України,
професор кафедри правосуддя та філософії
Сумський національний аграрний університет

Зленко С.М., аспірант кафедри правосуддя та філософії
Сумський національний аграрний університет

У статті окреслено розмаїття існуючих поглядів і уявлень про поняття справедливості, коротко проаналізовано фактори, які впливають на трансформацію уявлень про справедливість, визначено формат закріплення справедливості як принципу у писаному праві, а також висловлено авторську думку щодо удосконалення процесуальних механізмів утвердження справедливості під час та за результатами відправлення правосуддя.

Автори зазначають, що після найбільшої сухопутної війни у Європі з часів Другої світової, яка на даний час триває на території нашої держави, слід очікувати докорінну зміну свідомості суспільства, коригування, перегляд, переосмислення моральних принципів, уявлень про добро і зло. Одним з проявів таких змін швидше за все стане особливо загострене почуття справедливості. Серед іншого, у суспільній свідомості трансформації зазнає і саме змістовне наповнення поняття «справедливість». У таких умовах в першу чергу перед законодавцем постає питання про адаптацію законодавства до нових соціальних умов та норм моралі.

Підкреслено важливість напрацювання нових моделей регулювання суспільних відносин, в тому числі ефективних процесуальних механізмів які будуть добровільно сприйматись більшою частиною суспільства як належні та відповідні новим реаліям.

У статті також констатується, що система зафіксованих законодавчо засад цивільного судочинства є недосконалою, оскільки своє призначення виконує не завжди в повній мірі. Підкреслено важливість принципів, як елементу правової реальності.

З урахуванням багатогранності, складності поняття «справедливість», авторами статті запропоновано принципово інший підхід до вирішення практичної «проблеми (не) справедливості», який базується на прагненні уникнення несправедливості. В умовах неможливості запровадження практичних стандартів справедливості, пропонується передбачити правові механізми, за допомогою яких «розмивається» відповідальність за ймовірну несправедливість у вирішенні спору, зокрема, шляхом посилення ролі суспільства у відправленні правосуддя.

В якості висновків у статті також зазначається про потребу в законодавчому закріпленні принципу «справедливості», як однієї з основних засад цивільного судочинства України, що, зокрема, забезпечить узгодженість загальних принципів цивільного судочинства із засадами завершальної стадії судового провадження – стадії виконання судового рішення.

Ключові слова: справедливість, цивільний процес, гарантії, принципи судочинства, правосуддя.

The article outlines the diversity of existing views and ideas about the concept of justice, briefly analyzes the factors that influence the transformation of ideas about justice, determines the format for enshrining justice as a principle in written law, and also expresses the author's opinion on improving procedural mechanisms for establishing justice during and following the administration of justice.

The authors point out that after the greatest Land War in Europe since the Second World War, which is currently in the territory of our country, one should expect a radical change in the consciousness of society, adjustment, revision, rethinking of moral principles, ideas about good and evil. One of the manifestations of such changes is likely to be a particularly heightened sense of justice. Among other things, in the public consciousness of transformation is the meaningful filling of the concept of "justice". In such circumstances, the legislator will first and foremost adapt the legislation to new social conditions and norms of morality.

The importance of developing new models of regulation of social relations, including effective procedural mechanisms that will be voluntarily perceived by most of society as proper and relevant to new realities, is emphasized.

The article also states that the system of legislative principles of civil proceedings is imperfect because it does not always fulfill its purpose. The importance of principles as an element of legal reality is emphasized.

Taking into account the multifacetedness and complexity of the concept of "justice", the authors of the article propose a fundamentally different approach to solving the practical "problem of (in)justice", which is based on the desire to avoid injustice. In the conditions of the impossibility of introducing practical standards of justice, it is proposed to provide legal mechanisms by which responsibility for alleged injustice in resolving a dispute is "blurred", in particular, by strengthening the role of society in the administration of justice.

As conclusions, the article also notes the need for legislative consolidation of the principle of "justice" as one of the main principles of civil justice in Ukraine, which, in particular, will ensure the consistency of the general principles of civil justice with the principles of the final stage of judicial proceedings – the stage of execution of the court decision.

Key words: justice, civil process, guarantees, principles of justice.

Актуальність теми. Згідно статистичних відомостей оприлюднених Верховним Судом у аналітичних оглядах стану здійснення цивільного судочинства, щонайменше упродовж останніх п'яти років співвідношення судових рішень у цивільних справах, скасованих та залишених без змін від загальної кількості судових рішень, переглянутих апеляційними судами залишається стабільним. За результатами касаційного перегляду судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій кожне третє судове рішення було скасовано.

Така ситуація дає підстави говорити про те, що по суті третина судових рішень з тих, які пройшли повний цикл оскарження, мали вади, не відповідали завданням цивіль-

ного судочинства, а отже були несправедливими по суті або у процесуальному відношенні.

За таких обставин неможливо прийти до висновку, що такий стандарт правосуддя відповідає очікуванням суспільства щодо утвердження справедливості. У членів такого суспільства обґрунтовано згасають переконання (якщо вони були) в тому, що законодавство держави є правильно та справедливо упорядкованим, а ті хто відправляють правосуддя відповідають кваліфікаційним вимогам, як професійним так і морально-етичним. Або самі такі вимоги є невідповідними, неадекватними, неправильними.

Після найбільшої сухопутної війни у Європі з часів Другої світової, яка на даний час триває на території нашої

держави, слід очікувати докорінну зміну свідомості суспільства, коригування, перегляд, переосмислення моральних принципів, уявлень про добро і зло. Одним з проявів таких змін швидше за все стане особливо загострене почуття справедливості, бажання домогтися її за будь-яку ціну та у будь-який спосіб. Серед іншого, у суспільній свідомості трансформації зазнає і саме змістовне наповнення поняття «справедливість». У таких умовах в першу чергу перед законодавцем постане питання про адаптацію законодавства до нових соціальних умов та норм моралі. Швидке і вірне вирішення цієї задачі створить передумови до контрольованості суспільної ситуації, а також, що найбільш важливо з правової точки зору, мінімізує прагнення людей до пошуку шляхів відновлення справедливості поза межами правового поля, оминаючи офіційні інституції. У випадку ж наявності передумов до набуття такими тенденціями характеру масовості постане загроза виникнення серйозного конфлікту всередині суспільства, нівелювання авторитету органів влади, руйнування правових основ з подальшим ризиком зникнення української державності як такої. Отже, від успішності законодавця у швидкому та якісному коригуванні писаного права під потреби суспільства залежить, без перебільшення, саме існування України як правової держави.

Серйозність завдання зумовлює неординарність у підходах до його вирішення. Одночасно варто бути свідомими того, що вже змінена воєнна реальність мінятиметься і надалі, суспільство ставатиме більш вимогливим до влади, в тому числі і до судової. На цьому фоні об'єктивним процесом буде і зміна правової реальності, перегляд або доповнення принципів права та судочинства, коригування змістовного наповнення існуючих.

З метою уникнення можливих негативних наслідків у найближчому майбутньому, науковій юридичній спільноті необхідно заздалегідь напрацювати нові моделі регулювання суспільних відносин, в тому числі ефективні процесуальні механізми які будуть добровільно сприйматись більшою частиною суспільства як належні та відповідні новим реаліям. Суспільство в цілому не повинно мати підстав сумніватись у тому, що закон є надійним знаряддям забезпечення справедливості, а відправлення правосуддя відповідно до нього буде об'єктивним, чесним, справедливим як процесуально так і по суті.

Вирішення цієї задачі потребує переосмислення змісту самих принципів судочинства і місця справедливості в них, напрацювання варіантів розширення процесуальних можливостей для потенційних учасників судового процесу, які в свою чергу будуть забезпечені відповідними гарантіями. У зв'язку з цим постає актуальним на сьогоднішній день питання наповнення принципу справедливості конкретним практичним змістом та пошуку додаткових правових механізмів його реалізації.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз питань сутності та цінності справедливості як філософської, соціальної та правової категорії намагались з'ясувати мислителі ще за часів Античності. Серед тих, хто сформував базові уявлення з цього приводу в той час були Демокрит, Сократ, Платон, Цицерон, Арістотель. В пізніші часи долучились до числа дослідників справедливості такі видатні особистості як Джон Локк, Томас Гоббс, Дені Дідро, Шарль Луї де Монтеск'є, Іммануїл Кант, Ганс Кельзен, Джон Роулз та інші.

Свій внесок у розуміння справедливості з правової точки зору зробили українські науковці М. Бурдонсова, Є. Гушенков, К. Легких, В. Трубніков, О. Скакун, П. Рабінювич, О. Гришук, А. Козловський, С. Головатий та інші.

Постановка завдання. Завданням дослідження є аналіз існуючих поглядів і уявлень про поняття справедливості, встановлення факторів, які впливають на трансформацію таких уявлень, визначення формату закріплення справедливості як принципу у писаному праві, а також

формування авторської думки щодо удосконалення процесуальних механізмів утвердження справедливості під час та за результатами відправлення правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Арістотель визначав, що правосуддя є мірилом справедливості [1, с. 18].

Чинним на сьогоднішній день законодавством передбачено, що правосуддя як таке має відправлятися у відповідності до встановлених принципів. У цивільному судочинстві це:

- змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- розумні строки розгляду справи судом;
- обов'язковість судового рішення;
- верховенство права;
- повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом;
- гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- диспозитивність;
- пропорційність;
- забезпечення права на апеляційний перегляд справи;
- забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом;
- неприпустимість зловживання процесуальними правами;
- відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення.

Саме таким є перелік принципів цивільного судочинства, який сформований з урахуванням змісту статті 129 Конституції України та частини 3 статті 2 Цивільного процесуального кодексу України.

Правові можливості, в середовищі яких перебуває особа як учасник судової справи мають підпорядковуватись вищезазначеним принципам. Аналіз змісту таких принципів (засад) дозволяє стверджувати, що розглядати та досліджувати їх варто як цілісну систему, яка, вірогідно за задумом законодавця, своїм належним функціонуванням і мала б забезпечити справедливість під час відправлення правосуддя. Можна припустити, що саме цим і пояснюється відсутність закріпленого в тексті закону принципу справедливості як такого.

Важливість принципів, як елементу правової реальності, свого часу відмічав французький мислитель, правознавець, філософ епохи Просвітництва Шарль Луї де Монтеск'є: «Коли принципи міцні, тоді навіть погані закони мають той самий ефект, що й хороші; сила принципу все до себе притягує» [2, с. 136].

Аналіз змісту статті 2 Цивільного процесуального кодексу України дає підстави вважати, що цілісна система перелічених вище принципів має на меті створити необхідні та достатні передумови для справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Інакше кажучи, система принципів цивільного судочинства покликана сприяти справедливому розгляду спору та поновленню, захисту конкретного матеріального права.

Однак, правова реальність сьогодення виглядає інакше. Парадоксом сучасного законодавства є те, що юридично закріплений обов'язок забезпечити винесення судом справедливого по суті рішення у законодавстві відсутній.

Показово і неочікувано відверто законодавцем свого часу було сформульовано текст преамбули Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» № 1188-VII від 8 квітня 2014 року: «Цей Закон визначає правові та організаційні засади проведення спеціальної перевірки суддів судів загальної юрисдикції ... з метою ... відновлення законності і **справедливості**». З наведеного тексту вбачається, що справедливість на момент прийняття закону не має, справедливість прийнятих судами

рішень по суті ставиться під сумнів органом законодавчої влади, а отже її необхідно відновлювати. Однак, у змісті закону значення поняття справедливості не розкривається.

Надалі, у 2015 році законодавцем зроблено спробу запровадити справедливість як основну ознаку правосуддя – прийнято Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» № 192-VIII 12 лютого 2015 року. Цим законом, серед іншого, викладено у новій редакції Закон України «Про судоустрій і статус суддів». У статті 2 останнього визначено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд... Зміст же права на справедливий суд розкривається у статті 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Так, відповідно до частини 1 статті 7 названого Закону кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону. Необхідно відмітити, що такий зміст права на справедливий суд повністю узгоджується зі змістом статті 6 § 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де зазначається, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру... [3].

У практичній площині часто виникають непорозуміння щодо точного значення терміну «справедливий» у статті 6 § 1 Конвенції. «Справедливість», що є вимогою статті 6 § 1 не є «основною» справедливістю (ідея, що є частково юридичною, частково етичною і застосовується тільки судом присяжних), а «процесуальною» [4, с. 43].

Стаття 6 § 1 гарантує тільки «процесуальну» справедливість, що на практиці розуміється як змагальні провадження, у процесі яких у суді на рівних засадах заслуховуються аргументи сторін (Star Cate Epilekta Gevmata and Others v. Greece (Star Cate Epilekta Gevmata та інші проти Греції) (dés.)). Справедливість проваджень завжди оцінюється їх розглядом узагалом для того, щоб окрема помилка не порушувала справедливість усього провадження (Miroľubovs and Others v. Latvia (Миролюбов та інші проти Латвії), § 103) [4, с. 43].

Одночасно, Європейський суд з прав людини зазначає, що у демократичному суспільстві, відповідно до Конвенції, право на справедливе забезпечення правосуддя посідає таке вагомe місце, що обмежена інтерпретація статті 6 § 1 не відповідає основному завданню та призначенню цього положення (Ryakib Biryukov v. Russia), § 37) [4, с. 37]. Більш того, Конвенція призначена для гарантій не теоретичних чи ілюзорних, а практичних та ефективних прав (Airey v. Ireland (Ейрі проти Ірландії), § 24) [4, с. 37].

З урахуванням викладеного вбачається, що у відповідності до європейських стандартів правосуддя, справедливість трактується в першу чергу як його процесуальна властивість. Очевидно, в умовах розвиненої демократії з усталеними правовими традиціями можливо цього і достатньо для утвердження у європейському суспільстві справедливості та панування права у ньому. Але українські правові реалії значно поступаються переважній більшості європейських, а тому наша країна до застосування такого підходу ще не готова. З іншого боку, можливо слід замислитись над потребою сліпо наслідувати іноземний підхід щодо формування вітчизняного правового поля. На нашу думку більш прагматичним видається підхід, за якого передові стандарти хоча і беруться за основу, але ретельно коригуються з урахуванням особливостей реальності в нашій країні, в тому числі тих, які стали наслідком війни.

З метою кращого розуміння контексту, у цьому дослідженні доречним буде навести загальний огляд еволюції уявлень про **справедливість** та їх розмаїття.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає «справедливість» як об'єктивне, неуперед-

жене ставлення до кого-, чого-небудь; людські стосунки, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам. Одночасно у словнику «справедливість» тлумачиться і як властивість за значенням «справедливий». «Справедливий», який діє на підставі об'єктивних фактів, позбавлений упередження; протилежний до «несправедливий» [5, с. 1376].

Загальні уявлення про справедливість в епоху Античності передбачали, що вона (справедливість) – це саме те поняття, з яким пов'язується як походження держави («без насіння справедливості у людини не виникла б сама держава» Цицерон), її існування («де немає справедливості, там немає і держави» Цицерон), так і «уявлення про державу» в розумінні її призначення (держава створюється для того, «щоб жити щасливо» Аристотель). Одним із важливих завдань, яке покладається на владу в державі, полягає у тому, щоб вона вирішила, що є «справедливим у взаємних стосунках громадян між собою» [6, с. 117].

Аристотель, зокрема, стверджував, що справедливість – означає наявність «порядку» в державі. Держава з «добрим впорядкуванням» – це та держава, в якій існує «справедливе впорядкування», і саме тому така держава є «найкращою». Між справедливістю «у людини» і справедливістю «у держави» немає відмінності. Справедливість – це «мудрість», «розсудливість». Вона полягає у тому, щоб «кожен мав своє власне і робив також своє» [6, с. 117].

Справедливість розцінюється як така, що становить основу і сенс усіх чеснот, бо, за висловом Цицерона, справедливість не шукає ні нагороди, ні плати: до неї прагнуть заради неї самої [7, с. 176].

Цицерон, коментуючи думки багатьох філософів, а особливо Платона і Аристотеля, одночасно погоджувався з ними та зазначав, що справедливість є чеснотою, гідної найвищої похвали, оскільки вона віддає кожному своє та зберігає рівність між усіма [7, с. 103].

Вияв справедливості Цицерон бачив у витлумаченні права, оскільки приватні люди шукали звичайно правосуддя [7, с. 133]. А воно (правосуддя) кожному воздає належне [7, с. 375].

І. Сумченко, в ході здійснення історико-філософського аналізу концепції справедливості, відмічала, що за Демокритом справедливість носить практично – дієвий характер, тобто виступає не тільки у сфері належного, але і у сфері сущого [8, с. 216].

К. Горбенко, висвітлюючи питання еволюції концепції справедливості в античній філософії, серед іншого, вказувала на позицію Сократа з цього приводу, який вважав, що справедливість абсолютно необхідна для окремої людини в якості чесноти, але вона також лежить в основі побудови справедливої держави [9, с. 11].

Шарль Луї де Монтеск'є, видатний мислитель епохи Просвітництва, визначав справедливість як відносини відповідності, що в дійсності існують між двома речами; це відносини, які, не залежачи від того, хто їх розглядає – Бог, ангел чи людина, є завжди незмінними [10, с. 200].

На думку англійця Томаса Гоббса справедливість, тобто дотримання угоди, є правилом розуму, за допомогою якого нам заборонено робити будь-яку руйнівну для нашого життя справу; а отже вона (справедливість) – є законом природи [11, с. 98]. Філософ визначив її третім природним законом [11, с. 95]. Оскільки справедливість визначалась як дотримання договору, він також вказував на те, що перш ніж явища справедливого і несправедливого зможуть мати місце, має існувати якась примусова сила, яка могла б змушувати людей у рівній мірі виконувати власні угоди, побоюючись певної кари, більшої за вигоду, яку вони очікують від порушення угоди. А такої влади не існує до створення держави [11, с. 96]. Відповідно, там де немає держави – немає нічого несправедливого [11, с. 96].

Німецький філософ Іммануїл Кант зазначав, що ідея справедливості виникає з почуття рівності, як ідея примусу, а так само і ідея зобов'язання [12, с. 91]. Не буває нічого більш обурливого ніж несправедливість; у порівнянні з цим усі інші неприємності, з якими ми стикаємось – це ніщо [12, с. 91].

Американський дослідник XX століття Джон Роулз виклав власне бачення справедливості у своїй «Теорії справедливості». Автор згаданої теорії, серед іншого, переслідував мету представити концепцію справедливості, яка узагальнює та переносить на більш високий рівень абстракції знайому теорію суспільного договору, яку можна знайти у Локка, Руссо та Канта [13, с. 10].

Джон Роулз, як і його попередники з періоду античності, вважав справедливість першою чеснотою соціальних інститутів [13, с. 3]. Одним з варіантів розуміння справедливості у дослідника був «справедливість як чесність». Роулз зазначає, що у справедливості як чесності початкова позиція рівності відповідає стану природи в традиційній теорії суспільного договору [13, с. 11]. Вона (справедливість) починається з найзагальнішого вибору, який можуть зробити люди разом, а саме, з обрання перших принципів концепції справедливості, які саме і повинні регулювати критику та реформування інститутів. Тоді, вибравши концепцію справедливості, можна припустити, вони повинні вибрати Конституцію та законодавчий орган для прийняття законів тощо, і все відповідно до принципів справедливості, які були узгоджені спочатку [13, с. 11].

Одночасно Джон Роулз зазначав, зокрема, що справедливість можна розцінювати як певний вид рівності і тоді справедливість вимагає щоб закони та інститути застосовувались рівно однаково до представників класів, визначених ними [13, с. 51].

Сучасні українські науковці В. Трубніков і О. Скакун обґрунтовано вважають, що справедлива людина зобов'язана враховувати інтереси суспільства. Але справедливість припускає і відповідальність суспільства перед особою, яка також має право оцінити громадські порядки в певних ситуаціях як несправедливі. Інакше кажучи, справедливість є міра відповідності між змістом того або іншого вчинку і його оцінкою в громадській думці. Недаремно справедливість часто зіставляють з об'єктивністю, тобто такою оцінкою різних дій, відносин, розподілів, при якій не виділяється, абсолютизується чий-небудь інтерес (іншої приватної особи, соціальної групи тощо) [14, с. 15].

Принцип справедливості вимагає, щоб ми ставилися до інших так, як бажаємо, щоб вони ставилися до нас самих [14, с. 15].

Також В. Трубніков і О. Скакун, торкаючись питання філософських уявлень про справедливість, відмічають наявність у зарубіжній філософії думок про те, що «справедливість логічно непізнана», що вона є «ірраціональним ідеалом» [14, с. 19].

Відомий український правник сучасності Сергій Головатий вважає, що у сучасному світі прагнення до справедливості мільйонів людей у всьому світі виражає поняття «верховенство права» [6, с. 615].

Іван Міщенко, діючий суддя Верховного Суду висловив думку, що «суд шукає правду, тверді факти, докази. Питання, на яке суд дає відповідь – що сталося? Те, як він на це питання відповідає, це – Справедливість» [15].

Очевидним є факт, що всі еволюційні та трансформаційні процеси всередині суспільства істотно впливають на загальне уявлення про справедливість чи несправедливість, а також на критерії їх оцінювання. Тобто розуміння справедливості узалежене від конкретного історичного, соціокультурного та політико-правового контексту і від суспільного буття, що невпинно змінюється [16, с. 82].

Українська дослідниця М. Бурдоносова підкреслює, що справедливість перетворюється на основоположний

принцип права і стає базою для формування сучасного законодавства, вона нерозривно пов'язана із застосуванням права, формами його реалізації, здійсненням юридичної діяльності, а також забезпеченням прав і законних інтересів особи [17, с. 4].

Розуміючи багатогранність, складність та в певній мірі утопічність поняття «справедливість», які роблять практично неможливим надання йому досконалого та прийнятного з юридичної точки зору визначення, яке б можна було законодавчо закріпити, одночасно усвідомлюючи необхідність вирішення практичної «проблеми (не) справедливості», найбільш оптимальним варіантом поведінки в такому контексті видається принципова зміна підходу до неї.

Одним з них може бути підхід «від зворотнього». Певна абстрактність поняття «справедливість» не заважає нам прийняти за аксіому факт існування несправедливості. Справедливість так само як і несправедливість сприймається людиною у більшій мірі на рівні відчуттів, в силу переконань. А ці два елементи піддаються коригуванню та програмуванню, відповідно на них і треба впливати, зокрема, шляхом зміни правової реальності та розширення правових можливостей.

В цьому контексті варто зосередитись на декількох постулатах.

По-перше: будь-яке демократичне суспільство вільне від обов'язку беззаперечно довіряти державі, зокрема органам судової влади, в питаннях забезпечення справедливості. Натомість таке суспільство має право здійснювати функцію контролю за своєю владою;

По-друге: виходячи з власного розвитку та переконань суспільство само здатне сформулювати практичний зміст справедливості або ж варіанти уникнення несправедливості в кожному конкретному випадку;

По-третє: народ бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних (ч. 3 ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») і це право не може бути поставлено під сумнів у демократичній державі;

По-четверте: будь-яка влада, в тому числі судова, може здійснюватись виключно за згодою тих, щодо кого вона здійснюється, як єдиному джерелі її легітимності.

Щодо останнього, варто зупинитись дещо детальніше, навівши деякі застереження щодо варіантів тлумачення ознаки легітимності. Розкриваючи сутність права на справедливий суд, у частині 1 статті 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» законодавцем використано словесну конструкцію «справедливим судом, утвореним відповідно до закону». Тлумачення терміну «легітимний» у юридичному сенсі є тотожним до зазначеного вище «утвореним відповідно до закону». Легітимність як політико-правове поняття означає підтримку, позитивне ставлення, довіру або визнання авторитету влади та державно-правових інститутів суспільною думкою (у т. ч. зарубіжною), населенням країни або великими групами населення [18].

Органи судової влади, як одна з її гілок, також, а можливо і в першу чергу потребують легітимності в її політико-правовому значенні. Очевидно, що рішення суду, який не тільки утворений у встановленому порядку, а ще й є легітимним в очах суспільства, будуть визнаватись правосудними та розцінюватись як справедливі в силу авторитету самого суду. Безсумнівно саме такий наслідок відправлення правосуддя є бажаним, отже до нього і треба прагнути.

Таким чином, виходячи з окреслених вище постулатів, доречним видається розширення можливостей суспільства щодо участі у відправленні правосуддя в якості тих же присяжних. Зокрема, в практичній площині мова може йти про розширення переліку справ, відправлення правосуддя у яких може відбуватись за участі присяжних, наприклад, поширити таку практику на всі спори про право. При цьому таку можливість можна законодавчо

закріпити у вигляді права, де сторони спору, виходячи з власних міркувань, зможуть обирати між двома формами розгляду їх спору у суді першої інстанції: професійним суддею одноособово або за участі присяжних.

Розширення можливостей участі суспільства у відправленні правосуддя у якості присяжних, на нашу думку, дозволить якщо не запровадити практичні стандарти справедливості, то принаймні, «розміє» відповідальність за ймовірну несправедливість у вирішенні спору. Утвориться ситуація за якої або народ судить сам себе (своїх же представників), або особи добровільно обирають варіант вирішення спору між ними професійним суддею, а отже, приймають на себе ризик винесення несправедливого рішення.

В контексті наведеної пропозиції варто також нагадати, що подібний підхід щодо формату відправлення правосуддя вже існував в нашій країні у минулому за часів УРСР (абзац 2 статті 10 Закону УРСР «Про судоустрій України» від 5 червня 1981 року № 2022-X). Міркуючи з позицій сьогодення над варіантом його певної «реставрації» необхідно зважати як на політичний контекст так і на стан розвитку суспільної свідомості, а також враховувати особливості суспільного та державного устрою і, найважливіше, утримуватись від формального підходу.

Висновки. Тема даного дослідження є невичерпною та актуальною у будь-яку епоху для будь-якого народу та держави.

В ході даного дослідження відмічено, що незважаючи на величезну кількість наукового матеріалу, розмаїття поглядів та підходів до з'ясування сутності та практичного змісту справедливості, вона й досі залишається логічно непізнаною.

Еволюційні та трансформаційні процеси, які відбуваються всередині суспільства істотно впливають на загальне уявлення про справедливість чи несправедливість, а також на критерії їх оцінювання. Відповідно, очікувати сталості від справедливості як відчуття та явища не варто, а отже у прагненні забезпечити панування справедливості слід рухатись від зворотнього унеможлиблюючи несправедливість або ж мінімізуючи можливість її виникнення.

Одним з прийнятних варіантів реалізації такого завдання видається розширення можливостей участі суспільства у відправленні правосуддя у якості присяжних. Це дозволить якщо не запровадити практичні стандарти справедливості, то принаймні, «розміє» відповідальність за ймовірну несправедливість у вирішенні спору. Утвориться ситуація за якої або народ судить сам себе (своїх же представників), або особи добровільно обирають варіант вирішення спору між ними професійним суддею, а отже, приймають на себе ризик винесення несправедливого рішення.

Отже, наведені обставини аналізу правової природи поняття «справедливість» та стану його дотримання у сучасному національному правосудді, об'єктивно обумовлюють нагальну потребу в законодавчому закріпленні принципу «справедливості», як однієї з основних засад цивільного судочинства України шляхом внесення відповідних доповнень до частини 3 статті 2 Цивільного процесуального кодексу України. Такий крок видається цілком логічним ще й тому, що у такий спосіб буде забезпечена узгодженість загальних принципів цивільного судочинства із засадами завершальної стадії судового провадження – виконавчого провадження, однією із засад якого вже визначено «справедливість» (пункт 5 частини 1 статті 2 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII).

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. Політика / пер. з давньогрецької О. Кислюка. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. 239 с.
2. Charles de Secondat, Baron de Montesquieu. The Spirit of Laws / trans. by T. Nugent. Kitchener, Ontario : Batoche Books, 2001. 726 p. URL: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/montesquieu/spiritoflaws.pdf> (дата звернення: 15.02.2025).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) : Ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.01.2025).
4. Практичний посібник зі статті 6 Право на справедливий суд (Цивільна частина). Рада Європи/ Європейський Суд з прав людини. 2013. 77 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_ukr (дата звернення: 22.01.2025).
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. URL: <https://archive.org/details/velykislovnyk/mode/2up> (дата звернення: 15.02.2025).
6. Головатий С. Верховенство права : монографія у 3-х кн. *Книга перша. Верховенство права: від ідеї до доктрини*. Київ: Видавництво «Фенікс», 2006. С. 61–624.
7. Цицерон Марк Тулій. Про державу. Про закони. Про природу богів / пер. з латини В. Литвинова. Київ : «Основи», 1998. 476 с.
8. Сумченко І. В. Філософські концепції справедливості: особливості інтерпретації. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. № 4 (2). С. 212–218. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/80/80> (дата звернення: 15.01.2025).
9. Горбенко К. П. Еволюція концепцій справедливості в античній філософії. *Вісник Донецького національного університету. Серія філософські науки*. 2016. № 1. С. 7–20. URL: <https://vestnik-philosophy.donnu.edu.ua/article/view/3747> (дата звернення: 15.01.2025).
10. Montesquieu. Persian Letters / trans. by J. Davidson. London : George Routledge And Sons, Limited, 1891. 359 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.97067/page/n7/mode/2up> (дата звернення: 15.02.2025).
11. Hobbes Thomas. Leviathan. Oxford; New York : Oxford University Press, 1998. 508 p. URL: <https://archive.org/details/hobbes-leviathan-oxford/Hobbes%20-%20Leviathan%20%5BOxford%5D/page/n1/mode/2up> (дата звернення: 22.02.2025).
12. Kant Immanuel. Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime and Other Writings. New York : Cambridge University Press, 2011. 348 p. URL: <https://tcnjpainting.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/07/kantobservationsonthefeelingofthebeautifulandsublimeandotherwritingscambridge.pdf> (дата звернення: 22.02.2025).
13. Rawls John. A theory of justice (revised edition). Cambridge, Massachusetts : The belknap press of Harvard University Press, 1999. 538. p.
14. Трубніков В. М., Скакун О. Є. Принцип справедливості з позиції філософії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2015. № 20. С. 13Ц20. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/5816/5355> (дата звернення: 15.01.2025).
15. Міщенко І. Основи справедливості. *New voice* : веб-сайт. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/konstituciya-ukrajini-suddya-verhovnogo-sudu-pro-spravedlivost-dlya-ukrajinciv-50482526.html> (дата звернення: 17.02.2025).
16. Гущенко Є. Феномен справедливості як правової цінності: науковий дискурс сучасного розуміння. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2024. № 1 (41). С. 79–84. DOI <http://doi.org/10.23939/law2024.41.079>.
17. Бурдоносова М. А. Генеза справедливості як основоположного принципу права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 4–7. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2019/3.pdf (дата звернення: 15.01.2025).
18. Музика І. В. Легітимність як політико-правове поняття. *Енциклопедія історії України : Т. 6: Ла-Ми / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ : «Наукова думка», 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Legitimist_ponyattya (дата звернення: 15.02.2025).*
19. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2019 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Civil_sudu_2019.pdf (дата звернення: 15.01.2025).

20. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2020 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2020_%20analiz_KCS.pdf (дата звернення: 15.01.2025).
21. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2021 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvi/2021_analiz_KCS.pdf (дата звернення: 15.01.2025).
22. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2022 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_analiz_KCS.pdf (дата звернення: 15.01.2025).
23. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2023 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KCS_2023.pdf (дата звернення: 15.01.2025).
24. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 15.01.2025).
25. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 15.02.2025).
26. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 15.02.2025).
27. Про виконавче провадження : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 22.02.2025).
28. Про судоустрій України : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 5 червня 1981 р. № 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-10/ed19810605#Text> (дата звернення: 15.01.2025).
29. Про відновлення довіри до судової влади в Україні : Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1188. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18#Text> (дата звернення: 15.01.2025).
30. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лютого 2015 р. № 192. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> (дата звернення: 15.01.2025).
31. Легких К. В. Справедливість як принцип діяльності національних судів. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 3 (69) том 2. С. 146–152. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.2.25>.
2. Сорока М. До питання правової сутності справедливості: від ретроспективного бачення до сучасного розуміння. *Юридичний вісник*. 2023. № 5. С. 127–140. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2023.17>.